

УДК 347.73

М.С. Чемерис,
здобувач Київського міжнародного університету

УЧАСТЬ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ УСТАНОВ У ВІДНОСИНАХ З ГАРАНТУВАННЯ І СТРАХУВАННЯ ВКЛАДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

У статті досліджено окремі аспекти участі фінансово-кредитних установ у гарантуванні і страхуванні вкладів фізичних осіб з урахуванням аналізу правового регулювання таких відносин в інших країнах. Розглянуто можливості покращення захисту прав вкладників і напрямки подальших наукових розвідок у сфері забезпечення доступності вкладів.

Ключові слова: власність, вклад, права, страхування, фінансова грамотність, фонд гарантування.

В статье исследованы отдельные аспекты участия финансово-кредитных учреждений в обеспечении и страховании вкладов физических лиц на основе анализа правового регулирования таких отношений в других странах. Рассмотрены возможности улучшения защиты прав вкладчиков и направления дальнейших научных исследований в сфере обеспечения доступности вкладов.

Ключевые слова: собственность, вклад, права, страхование, финансовая грамотность, фонд гарантирования.

This paper investigates several aspects of the participation of financial institutions in guaranteeing and insuring the deposits of the individuals based on the analysis of the legal regulation of relations in other countries. The possibilities of the improving of the protection of the rights of deposit or the directions for future research in the area of accessibility deposits are considered.

Keywords: property, deposit, rights, insurance, financial literacy, Guarantee Fund.

В умовах трансформаційних перетворень ринку фінансових послуг важливого значення набувають новітні підходи до зміни грошово-кредитної політики держави. Стабільність банківської системи з'ясовується через співвідношення надійності банку в контексті підтримки Фонду гарантування вкладів (далі – ФГВ), застосування інструментів страхування та реформування функцій останнього щодо участі в ліквідації та запровадженні тимчасової адміністрації в проблемних банках з урахуванням заходів, спрямованих на усунення дублювання функцій подвійного нагляду за банками. Відповідно до ст. 47 Закону України “Про банки і банківську діяльність” банки мають право приймати вклади (депозити) від юридичних і фізичних осіб. Досить часто банки зловживають цим правом. Як в Україні, так і в окремих зарубіжних державах основними видами порушень, що допускаються банками за депозитними операціями, є: використання депозитних рахунків як розрахункових; надання пільгових умов за депозитами інсайдерам; невиконання умов депозитних договорів; порушення порядку обліку операцій; порушення в оформленні операцій; інші грубі порушення [2].

Метою цієї статті є дослідження участі фінансово-кредитних установ (далі – ФКУ) у гарантуванні та страхуванні вкладів фізичних осіб з урахуванням аналізу правового регулювання таких відносин в інших країнах та розгляд

можливості покращення захисту прав вкладників із визначенням напрямків подальших наукових розвідок у сфері забезпечення доступності вкладів.

Теоретичною основою цього дослідження стали роботи науковців: Л. Баланюка, С. Безвух, С. Волосович, Л. Воронової, В. Глущенко, О. Іщенко, Т. Мазур, Ю. Мохова, О. Орлюк, А. Свечкіна, І. Скоморович, В. Тринчук, І. Штомпель та інших. У роботах зарубіжних вчених: Лазаренко В., Данилкіна К., Дружкова Г., Новицька В., Устимова С., Ледовських П., Абдієв І., Молдованова М. та інших – досліджується регулювання відносин гарантування і страхування вкладів фізичних осіб.

Особа, яка вкладає кошти у банківську установу, не втрачає право власності на ці кошти. Взагалі правом власності визнається право особи на річ (майно, грошові кошти), що вона здійснює відповідно до закону, незалежно від волі третіх осіб, що передбачає для власника можливість на свій розсуд володіти, користуватися та розпоряджатися належним йому майном. У статті 1 Першого Протоколу до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) передбачено, що “кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права...”, що є гарантією забезпечення права власності кожної особи. Законодавче підґрунтя для регулювання діяльності фінансових і кредитних установ формують нормативно-правові акти [4–10].

Відповідно до Закону “Про систему гарантування вкладів фізичних осіб” [4] вклад – кошти у готівковій або безготівковій формі у валюті України або в іноземній валюті, що залучені банком від вкладника (або що надійшли для вкладника) на умовах договору банківського вкладу (депозиту), банківського рахунку або шляхом видачі іменного депозитного сертифіката, включаючи нараховані відсотки на такі кошти.

Операції з коштами, зокрема із вкладами, є фінансовими послугами. Взагалі фінансові послуги – це занадто загальне і широке поняття, що означає діяльність фінансових або кредитних установ для задоволення потреб фізичних або юридичних осіб, у процесі надання яких ці установи створюють новий товар – власні вимоги та зобов’язання з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів [11, с. 9–13]. Так, вважається, що фінансова послуга – це операція з фінансовими активами, що виконується в інтересах споживачів з метою отримання ними прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів [12, с. 268]. Фінансові установи можуть створюватися у будь-якій організаційно-правовій формі, якщо закони з питань регулювання окремих ринків фінансових послуг не містять спеціальних правил та обмежень. Мінімальний розмір капіталу фінансових установ, необхідний для їх заснування, та загальні вимоги до регулятивного капіталу, що необхідний для їх функціонування, визначаються законами України з питань регулювання окремих ринків фінансових послуг. Фінансові установи мають право на добровільних засадах об’єднувати свою діяльність. Об’єднання фінансових установ набуває статусу юридичної особи з дня його державної реєстрації у порядку, встановленому законом для державної реєстрації юридичних осіб [13, с. 525]. У словнику під загальною редакцією Л.К. Воронової визначено термін ФКУ як юридичну особу, яка наділена правом на здійснення фінансових послуг чи правом займатися кредитною діяльністю на підставі відповідної ліцензії. Законодавство розрізняє два поняття: фінансова установа та кредитна установа [13, с. 525].

Українське чинне законодавство, а саме пункт 2 статті 1 Закону “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг” [5], визначає кредитну установу як фінансову установу, яка відповідно до закону має право за рахунок залучених коштів надавати фінансові кредити на власний ризик [5]. Виділяють два основних види ФКУ: банки і небанківські (парабанківські) фінансові установи. До небанківських (парабанківських) фінансових установ відносяться кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії та інші юридичні особи, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг. Оригінальним поняттям для фінансового ринку є “фінансова установа”, що в законодавстві України визначається як юридична особа, яка відповідно до закону надає одну чи декілька фінансових послуг, а також інші послуги (операції), пов’язані з наданням фінансових послуг, у випадках, прямо визначених законом, та внесена до відповідного реєстру в установленому законом порядку [5].

В Україні депозитарною діяльністю займаються не лише банки, а також кредитні спілки та недержавні пенсійні фонди, приймаючи вклади від своїх учасників. У системі страхування депозитів (далі – ССД) України є значні недоліки, тому, на нашу думку, до системи страхування вкладів (далі – ССВ) в Україні необхідно включити парабанківські фінансові установи, що здійснюють операції щодо залучення грошових коштів клієнтів на рахунки. Ми погоджуємося з думками Н. Галапуп, А. Бобанич, що доцільно було би створити для них ФГВ небанківських ФКУ – як дочірню установу у структурі ФГВ [14, с. 60].

Парабанківська установа – це фінансова установа, що є юридичною особою, яка відповідно до законодавства надає виключно фінансові послуги та має право проводити окремі банківські операції, але, на відміну від банків, не може здійснювати основні банківські операції в сукупності та не впливає на динаміку пропозиції грошей [15, с. 11–12].

В Україні система гарантування вкладів (далі – СГВ) громадян визначається Законом “Про систему гарантування вкладів фізичних осіб” [4] як сукупність відносин, що регулюються цим Законом, суб’єктами яких є ФГВ, КМУ, НБУ, банки та вкладники, а недоступність вкладів – це неможливість отримання вкладником під час виведення неплатоспроможного банку з ринку вкладу, включаючи відсотки за ним, протягом 7 робочих днів з дня закінчення строку дії договору або з дня вимоги (за вкладами на вимоги, за поточними чи картковими рахунками).

Положенням про порядок відшкодування ФГВ коштів за вкладами фізичних осіб, затвердженим рішенням адміністративної ради ФГВФО від 12.02.2002 № 2, зареєстрованим Мінюстом України 11.03.2002 за № 241/6529, визначено “недоступність вкладу” як неможливість одержання вкладу вкладником відповідно до умов договору, що настає з дня призначення ліквідатора банку – учасника (тимчасового учасника) ФГВ (п. 1.3). ФГВ як юридична особа публічного права гарантує кожному вкладнику банку відшкодування коштів за його вкладом не менше 200000 гривень (ст. 26).

У зв’язку із недоступністю вкладів виникає проблема їх захисту. Так, захист вкладів, наприклад у державах-членах ЄС, ґрунтується на Директиві ЄС 94/19/ЄС [16], прийнятій 30.05.1994 р. і перенесеній в національне законодавство кожної з держав-членів ЄС. Відповідно до цієї Директиви кожна країна зобов’язана страхувати депозити вкладників кредитних установ [23, с. 21–22]. Спроба запровадження в Україні ССД була здійснена ще на початку 1996 р., коли НБУ

прийняв рішення про формування Міжбанківського фонду обов'язкового страхування вкладів фізичних осіб. У 1997 р. було передбачено створення комерційними банками резервів коштів закладами фізичних осіб через придбання державних цінних паперів з їх наступною передачею на зберігання НБУ [13, с. 532].

Програма інтеграції України до ЄС, схвалена указом Президента України від 14.09.2000 № 1072/2000, (далі – Програма) [17] передбачала серед коротко-строкових пріоритетів на 2000–2001 рр. забезпечення введення в дію нової редакції Закону “Про банки і банківську діяльність” [1] з урахуванням таких положень: Директив Ради 77/780/ЄЕС від 12.12.1977; 89/299/ЄЕС від 17.04.1989; 89/647/ЄЕС від 18.12.1989; 94/19/ЄС від 30.05.1994; 91/308/ЄЕС від 10.06.1991; 89/646/ЄЕС від 15.12.1989.

За час існування ФГВ завершено виплати вкладникам у 26 банках, а станом на 01.04.2014 ФГВ здійснюються виплати ще у 8 банках, а сума відшкодування вкладникам банків склала 1 785,7 млн грн. Станом на 01.01.2013 року кількість банків – учасників ФГВ – складала 174, а на 01.01.2014 – 178. [18]. ФГВ України є учасником Міжнародної асоціації страховиків депозитів (МАСД) та Європейського форуму страховиків депозитів (ЄФСД). У рамках роботи МАСД ФГВ бере участь у роботі Європейського регіонального комітету та Євразійського регіонального комітету МАСД [19].

Взагалі в Україні система гарантування вкладів фізичних осіб – сукупність відносин, що регулюються Законом “Про систему гарантування вкладів фізичних осіб” [4], суб'єктами яких є ФГВ, КМУ, НБУ, банки та вкладники [4]. Банки зобов'язані сплачувати до ФГВ збори, здійснювати нарахування регулярного збору до ФГВ станом на останній робочий день кожного кварталу в розмірі 0,5 % бази нарахування в національній валюті та 0,8 % – в іноземній. Базою нарахування є середньоарифметична за розрахунковий період сума щоденних балансових залишків на рахунках з обліку вкладів та відсотків за ними.

ФГВ створено згідно з Указом Президента України від 10.09.98 № 996/98 [20], який функціонує з кінця 2001 р. На сьогоднішній день ФГВ функціонує на засадах, закріплених у Законі, метою якого є захист прав і законних інтересів вкладників банків, та виконує спеціальні функції у сфері гарантування вкладів фізичних осіб і виведення неплатоспроможних банків з ринку, є економічно самостійною установою і не має на меті отримання прибутку [4].

В Україні до підвищення в жовтні 2008 р. максимальної суми гарантування вкладів (50 тис. грн) її відношення до ВВП на душу населення становило 2,4 рази, після підвищення (150 тис. грн) це відношення зросло до 7,3 разів, тобто більше ніж удвічі перевищує середньосвітовий рівень [21, с. 58]. За останнє підвищення суми відшкодування вкладів до 200 тис. грн. відношення дещо знизилася до 7 разів. За даними емпіричних досліджень країни, в яких гарантована сума покриття депозитів більш ніж у 4 рази перевищує обсяг ВВП на душу населення, у 5 разів уразливіші до банківських криз порівняно з країнами, де гарантована сума повернення вкладів встановлена на рівні обсягу ВВП на душу населення [22, с. 16]. Важливо, щоб гарантовані державою суми вкладів були забезпечені коштами відповідної фінансової установи [23, с. 11].

В Україні загальна сума фінансових ресурсів, акумульованих ФГВ станом на 01.01.2014 становить 7 292,9 млн грн, тоді як сума вкладів фізичних осіб в учасниках ФГВ на цю ж дату – 402 600 млн грн. Очевидно, що таке співвідношення суми коштів у розмірі 1,8 % у розпорядженні ФГВ є недостатнім. Тому з метою необхідної компенсації виплат вкладникам у разі їх недостатності у новій редакції Закону [4] у ст. 25 закріплено, що ФГВ може отримати відсутню

суму, за рахунок коштів державного бюджету, що покривається Мінфіном України на безповоротній основі на відповідний рік, якщо обсяг коштів ФГВ з початку року зменшується більше ніж на 70 %.

Банки та інші фінансові установи стикаються у своїй роботі з різними ризиками. Страхування депозитів – надзвичайно корисний інструмент, що може протистояти банківським кризам як на макро-, так і на мікрорівні. На макрорівні страхування депозитів дозволяє мінімізувати негативний вплив банківських ризиків і сприяє зміцненню довіри до банківської системи.

Перша ССД була створена 1933 року у США у розпал Великої депресії 1929–1933 років. Її було започатковано для відновлення довіри до банківської системи, захисту вкладників і забезпечення надійності банківських послуг. У більшості країн Європи такі системи з'явилися у 1980-х роках. В Україні ССД була створена 1998 року – ФГВФО. Учасниками ФГВ є банки, філії іноземних банків, що мають банківську ліцензію на право здійснювати банківську діяльність. Статус учасника ФГВ підтверджується свідоцтвом [12, с. 134]. Аналіз діяльності ССВ у розвинутих країнах показав, що серед розмаїття форм страхування у світі можна виділити дві основні – американську та німецьку [24, с. 101–103]. За критерій, що покладено в основу поділу на форми, взято власність коштів страхових фондів. В американській – це державна форма власності (США, Великобританія, Японія), у німецькій – власність банків-співучасників (Німеччина, Нідерланди, Австрія, Швейцарія, Франція). Така класифікація є основною. Проте в світі існують і системи змішаного типу. Страхування депозитів зумовлене, по-перше, потребою в захисті фінансових інтересів вкладників, а по-друге, – необхідністю усунення ризику системної банківської кризи. Ці заходи повинні забезпечити довіру до банківської системи (особливо в країнах, що розвиваються) та попередити панічне вилучення депозитів вкладниками або інші операції, що загрожують стабільності фінансово-кредитної системи в цілому [25, с. 78].

Законодавство України передбачає способи захисту інтересів вкладників: НБУ вимагає від банків отримання ліцензії (ст. 47); відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів і банків-кореспондентів (ст. 48); спеціалізованим банкам (за винятком ощадних) забороняється залучати вклади від фізичних осіб в обсягах, що перевищують 5 % регулятивного капіталу банку; повернення внесків фізичних осіб гарантується в порядку, передбаченому законодавством України; банк відповідає за своїми зобов'язаннями усім своїм майном; НБУ визначає норми обов'язкового резервування, що залежать від терміну і виду валюти; максимальний розмір залучення вкладів до недокапіталізованих банків не повинен перевищувати понад 100 % регулятивного капіталу; ФГВ виконує функції державного управління [25, с. 78]. Однак світовий досвід свідчить, що на практиці приватне страхування навряд чи може бути здійснене: страхова індустрія менш розвинута ніж банківська; приватні страховики можуть припинити страхування при ризиках, що вони вважають неприпустимими, що може підірвати довіру до банку [25, с. 79–80]. Існує можливість забезпечення приватного страхування депозитів великими страховими компаніями. Більш надійні банки платитимуть менше ніж банки, діяльність яких пов'язана з ризиком. У нашій країні робились спроби запровадження певної СГД також для кредитних спілок. Проект Закону України “Про фінансове гарантування вкладів кредитних спілок” вже вкотре був поданий на розгляд Верховної Ради України 21.01.2010 р. Проте його повернули на доопрацювання та так і не прийняли до цього часу [26, с. 60].

Удосконалення основоположних понять у галузі фінансового законодавства, таких як “кредитна установа” та “фінансова установа” є одним із завдань, що

дозволить ефективно застосовувати нормативно-правові акти, що регулюють їх діяльність. На нашу думку, ФКУ – це юридична особа, державна (комунальна та/або приватна) комерційна організація, що зобов'язана діяти на підставі спеціального дозволу (ліцензії) НБУ, основна мета діяльності якої полягає в отриманні прибутку від посередницьких фінансових операцій (послуг) на грошовому (фінансовому) ринку з кредитування, депонування вкладів, ведення розрахункових рахунків, купівлі-продажу валюти та цінних паперів, надання фінансових послуг тощо.

Зростання довіри суспільства до банківської системи в забезпеченні розвитку національної економіки і відповідність гарантій для повернення залучених коштів громадян на тлі фінансової нестабільності в державі, неплатоспроможності окремих комерційних банків потребує оновленого підходу до обговорення проектів законів та інших нормативно-правових актів із залученням громадськості до формування і реалізації грошово-кредитної політики, розширення СГД як для банківських, так і для кредитних спілок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 № 2121-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2014. – № 4. – Ст. 61.
2. Лист Центрального Банку РФ від 16.05.1996 № 25-1-534 “Про порушення комерційних банків в області депозитних операцій” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://russia.bestpravo.ru/fed1996/data05/tex18458.htm>.
3. Про затвердження Положення про валютний контроль : Постанова НБУ від 08.02.2000 № 49 // Збірник систематизованого законодавства. – 2001. – № 13. – С. 166–168.
4. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб : Закон України від 23.02.2012 № 4452-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2014. – № 12. – Ст. 178.
5. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.07.2001 № 2664-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2013. – № 42. – Ст. 586.
6. Про кредитні спілки : Закон України від 20.12.2001 № 2908-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2013. – № 51. – Ст. 716.
7. Про страхування : Закон України від 07.03.1996 № 85/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2014. – № 4. – Ст. 61.
8. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2013. – № 51. – Ст. 716.
9. Про затвердження Положення про кредитування НБУ ФГВФО [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=1156375>.
10. Про затвердження Положення про надання НБУ кредитів ФГВФО [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=59027>
11. *Картамишева О.Є.* До визначення категорії „фінансова послуга” як правової, її співвідношення з інвестиційною діяльністю / О.Є. Картамишева // Фінансове право. – 2008. – № 4.
12. Фінансова грамотність : навч. посібник / за ред. д-ра екон. наук, проф. Т.С. Смовженко. – Вид. 2-ге, випр. і доп. – К., 2013. – 311 с.
13. Словник фінансово-правових термінів / за заг. ред. Л.К. Воронової. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : Алерта, 2011. – 558 с.
14. *Галапун Н.* ФГВФО: особливості функціонування та шляхи вдосконалення / Н. Галапун, А. Бобанич // Світ фінансів. – 2011. – № 3. – С. 58–68.
15. *Баланюк Л.Л.* Адміністративно-правове регулювання парабанківської діяльності в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Л.Л. Баланюк. – Ірпінь, 2012. – 18 с.
16. Директива 94/19/ЄС Європейського Парламенту і Ради “Щодо схем гарантування депозитів” від 30.05.1994 № 94/19/ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_275.
17. Про Програму інтеграції України до Європейського Союзу : Указ Президента України від 14.09.2000 № 1072/2000 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 39. – Ст. 2.

18. ФГВФО. Статистика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fg.gov.ua/statistics>.
19. ФГВФО. Міжнародна діяльність [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fg.gov.ua/international>.
20. Про заходи щодо захисту прав фізичних осіб-вкладників комерційних банків України : Указ Президента України від 10.09.1998 № 996/98 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 37. – Ст. 4.
21. Балдич Н. Державне гарантування вкладів та проблеми асиметричності інформації в банківському секторі / Н. Балди // Вісник НАДУ. – Механізми державного управління. – 2009. – С. 55–63.
22. McCooy P.A. The Moral Hazard Implication of Deposit Insurance: Theory and Evidence / Patricia A. McCooy // Seminar on Current Developments in Monetary and Financial Law, Washington, October 23-27, 2006. – 25 p.
23. Огієнко В.І. Система гарантування депозитів фізичних осіб в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.04.01 / В. І. Огієнко. – Львів, 2005. – 19 с.
24. Костогриз В.Г. Гарантування вкладів як важливий чинник конкурентоспроможності банківської системи України / В.Г. Костогриз // Збірник наукових праць ДВНЗ “Українська академія банківської справи НБУ”. – 2008. – Випуск 23. – С. 346–352.
25. Торяник Ж.І. Забезпечення стабільності функціонування комерційних банків на основі запровадження системи страхування депозитів / Ж.І. Торяник // Вісник Української академії банківської справи. – 2006. – № 2 (21). – С. 78–83.
26. Галапул Н. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб: особливості функціонування та шляхи вдосконалення / Н. Галапул, А. Бобанич // Світ фінансів. – 2011. – № 3. – С. 58–68.

Отримано 09.04.2014